

Budapest központi szerepe az országban

BARTA GYÖRGYI

A politikai–gazdasági rendszerváltás egyik jellemző földrajzi sajátossága minden valószínűség szerint az lesz, hogy a következő években várhatóan felerősödik a Budapest és a vidék kapcsolatára jellemző centrum–periféria jellegű viszony. A centrum sajátossága az, hogy a hatalmi struktúrában elfoglalt előnyös helyzete révén mindig magához tudja ragadni a fejlődés dinamikus elemeit. Amikor a fejlődést az ipari termelés koncentrálódása jelentette, Budapest ipara lényegesen gyorsabban növekedett, mint a vidéki ipar (egészen a 20. sz. közepéig). Később az iparirányító és ellenőrző pozíciók koncentrálódása erősítette a főváros centruma-szerepét a vidék rovására. Ma a dinamizmust az innováció-kibocsátó képesség, az információhoz jutás lehetősége, a tömegkommunikáció fejlettsége, az ipari szolgáltatásokat nyújtó „háttéripár” széles skálája, a piac közelsége és főképpen a fejlődést biztosító tőkeforrások és a tőkepiac koncentrációja jelenti. E területeken Budapest jelentős helyzeti előnyt fog a jövőben is élvezni a vidékkel szemben, és a tőkés viszonyok általánossá válásával centrum szerepe jobban megerősödik, mint valaha.

A központi funkciók változnak, egyes területeken gyengül a főváros központi hatóköre, másoknál viszont erősödik, különösen az új funkciók megjelenése esetében.

A központi szerepkör mai jellemzői

Budapest „elosztó központ” szerepe a redisztribúciós rendszerrel függött össze. A szocialista korszak négy évtizedében az „elosztó központ” funkció jelentős előnyökhöz juttatta a fővárost. A tervgazdálkodás igényeinek megfelelően ki kellett építeni az elosztó mechanizmus infrastruktúráját, amelyet az itt élő lakosság is élvezett (nem lazult a sugaras közlekedési hálózat, közlekedés és telekommunikáció fejlesztés stb.). Egy ilyen rendszerben kifejezetten előnyt jelentett a döntéshozás helyéhez közel kerülni, amely kibővítette az információ-szerzés lehetőségét, sőt alkalom nyílt a döntések befolyásolására is.

Ahogy a gazdasági struktúraváltás során az állam jelentős mértékben tervezi kivonulását a gazdaságból, a redisztribúció is fokozatosan veszíteni fog jelentőségéből. A fővárosi elosztó szerep fennmarad, ha korlátozódik is jelentősége, de e szerep hosszú távon is előnyöket nyújt Budapestnek. Részben ezzel magyarázható, hogy

- a gazdaság dinamikus tényezői koncentráltan vannak jelen Budapesten,
- az országba érkező külföldi működő tőke több mint a felét a fővárosban fektették be,
- most is itt halmozódnak a vállalati központok,

– olyan vállalatok is nyitnak boltot, kereskedelmi kirendeltséget Budapesten, amelyek központjai vidéken vannak stb. Az információhoz való gyors hozzájutás és a személyes kapcsolatok felértékelődnek a piacgazdaságban.

A főváros központi szerepének változása három területen (iparirányítás, munkaerővonzás, pénzügyi irányítás) figyelhető meg a legjobban.

Az iparirányítás terén látványos decentralizáció megy végbe. Budapest egyedülálló ipari centrum szerepét a helyi központú nagyvállalatok önálló érdekeinek együttes megnyilvánulása alakította ki az 1960-as évek végétől. Az 1970-es évek elején az ipari foglalkoztatottak közel fele budapesti székhelyű iparvállalatoknál dolgozott. Az egyre égetőbbé váló munkaerőhiány, majd a kisvállalkozások megjelenése némileg csökkentette a főváros ipari túlsúlyát, már az 1980-as évtizedben is, de az ipari szervezeti decentralizáció főleg a rendszerváltozással függött össze és a nagyvállalati lebomlási folyamattal, a kötelező vállalati szervezeti átalakulással, valamint a tömegesen alakuló új kisvállalkozásokkal gyorsult fel. Budapest máris veszített iparirányító funkciójából (1992-ben a fővárosban foglalkoztatták az iparban dolgozók 21 %-át, és innen irányították az ipar 35 %-át) oly módon, hogy eközben új vidéki központok nem erősödtek meg, új ipari körzetek körvonalai nem bontakoztak ki. Drámaian úgy is fogalmazhatunk, hogy a főváros kivonult a vidék iparából (a budapesti székhelyű vállalatok vidéki telephelyeinek száma 29 %-kal, a foglalkoztatottjainak száma 50 %-kal csökkent), és valamelyest lazult az iparirányításból eredő centrum-periféria kapcsolat is a főváros és a vidék között.

A budapesti munkaerőpiac fontos részét alkotják az ingázók, akik 1990-ben a fővárosi munkahelyek 18,1 %-át töltötték be. Budapest így továbbra is az ország legjelentősebb munkaerővonzási központja.

Igen érdekes, hogy miközben a budapesti munkahelyek száma több mint 11 %-kal csökkent 1980 és 1990 között, és miközben a két népszámlálás között eltelt időszakban az utazási költségek is jócskán megemelkedtek (és ezt a költséget ma már egyre ritkábban vállalja át a munkahely), az ingázók száma alig csökkent és arányuk a foglalkoztatottakon belül növekedett, így ma a budapesti munkaerőpiacnak nagyobb részét teszik ki a bejárók, mint 1980-ban. A másik meglepő változás az, hogy a távolabbról (több mint 30 km távolságból) bejárók száma és aránya is növekedett.

A budapesti agglomerációs övezet (a főváros 30 km-es sugarú körzetében fekvő települések) gazdasági átalakulása és a helyben foglalkoztatottak struktúraváltozása azt a feltételezést támasztja alá, hogy Budapest és agglomerációja között újfajta munkamegosztás van kialakulóban. Ez azt jelenti, hogy a főváros környezete már nemcsak az ún. alvó településekből áll, hanem a budapesti gazdasággal szorosan kooperáló, gyakran alvállalkozói kapcsolatokat építő önálló gazdaság (magánjellegű gazdasági társaságok, kisvállalatok, egyéni vállalkozók stb.) kezd formálódni az agglomerációs övezetben.

Budapest jelentősen felértékelődő funkciója a pénzgazdaságban betöltött kizárólagos központi szerepe. A rendszerváltozás egyik leglátványosabb folyamata a bankok feléledése, gazdasági önállóságuk visszanyerése, számuk szaporodása, és főként, az általános elszegényedés időszakában gyors és szembetűnő meggazdagodásuk. (Megjegyzendő viszont, hogy mára a bankokat is elérte a válság szele, vannak már tönkrement bankok is, és a kezdeti gyors kibontakozásuk lelassult.)

A szocialista rendszerben egyetlen bank, a Magyar Nemzeti Bank működött budapesti központtal és vidéki főhálózáttal. Most több tucat különféle, kisebb-nagyobb bankot tartanak számon, valamennyinek Budapesten van a székhelye. Regionális bankot

ezidáig nem sikerült létrehozni, részben a budapesti bankok kifejezett ellenállása, részben a vidék gazdasági gyengesége, tőkeszegénysége és önállótlanlansága miatt. A bankszféra ma (is) a gazdaság legcentralizáltabb ágazata, amely egyértelműen Budapest központú.

A jelenlegi kutatások azt bizonyítják, hogy a budapesti bankok vidéki fiókjai jelenleg lényegesen kisebb önállósággal, kisebb beleszólási és döntéshozatali jogokkal rendelkeznek, mint a szocialista korszakban a megyei székhelyű fiókok. A bankokhoz hasonlóan centralizált a biztosítók hálózata, és itt kell megemlíteni a több évtized után újjáalakult tőzsdét, amely szintén a fővárosban működik.

Minden valószínűség szerint Budapest a pénzfelhalmozás központja Magyarországon. Rendkívül kevés információval rendelkezünk a pénzfelhalmozás területi különbségeiről, amely pedig némi magyarázatul szolgálhat a privatizáció térbeli alakulására. Az OTP-nél felhalmozott lakossági megtakarítás Budapest magasan kiemelkedő helyzetére utal már az 1970-es évek elejétől. A pénzmegtakarítás koncentrációja az országban itt a legmagasabb. Mértéke még a főváros kiemelten magas népességkoncentrációját is meghaladja.

A lakossági megtakarítások terén 1970 és 1980 között határozott térbeli kiegyenlítődés indult meg, amely a 80-as évek elején megállt, azóta a területi differenciálódás egyre élesebben körvonalazódik. (1980-ban a lakossági betétállomány 32 %-a koncentrált Budapestre, ez az arány 1990-re 35 %-ra nőtt.)

Összefoglalás

Budapest különleges helyzetű, kitüntetett státusú városa Magyarországnak, házában egyetlen metropolisza, a politikai, a gazdasági és a társadalmi élet központja, az ország fővárosa. Centrumszerepét a vidékkel mint perifériával szemben változatlanul egyedül őrzi, és ebből továbbra is mérhetetlen előnyei származnak. Ez az egyik magyarázata dinamikus fejlődésének, olyan körülmények között is, amikor az ország nagy része gazdasági visszaeséssel, válsággal küszködik. A térbeli polarizálódási folyamat Budapest és a vidék között az 1990-es évek kezdetétől drámaian felgyorsult. Ennek során Budapest új szerepeket osztat magának az országos munkamegosztásban.

Egyre inkább kibontakoznak a főváros évtizedeken át visszaszorított nemzetközi funkciói: Felpezsdülnek és rendkívüli jelentőségűvé válnak a nemzetközi kapcsolatok, Budapest egyre inkább nemzetközi várossá, az ország kapujává válik. Ez nemcsak azt jelenti, hogy Budapest az ország első számú fogadó állomása a külföldi kapcsolatokban, hanem egyszersmind egyetlen városunk, amely méreteinél és adottságainál fogva képes arra, hogy bekapcsolódjék a metropoliszok nemzetközi hálózatába.

Megváltozik a fővárosnak az ország iparában és az iparirányításban betöltött túlsúlya is. Budapest, bár most is a legjelentősebb ipari centrum, ipari feldolgozó tevékenységének fokozatos leépülését már jó másfél évtizede nyomom követhetjük. Jelenleg az ún. szervezeti-irányító szerepe (Budapest a nagyvállalatok kitüntetett központja) is halványodik, a nagyvállalatok szétbomlásával, összezsugorodásával együtt.

Budapest új „húzóágazata” a pénzgazdaság lett, amelynek ma a főváros a kizárólagos központja. A bankok meggazdagodása és a termelővállalatok elszegényedése súlyponteltolódáshoz vezetett a gazdaságban, amely talán a korábbiaknál is előnyösebb helyzetet jelent Budapest számára.

Új elemek jelennek meg és kezdenek elterjedni a termelőtevékenységhez kapcsolódó kooperációs kapcsolatokban is. A korábbi, főleg a nagyvállalatok központjai és részlegei közötti direkt utasításos, ill. elsősorban a nagyvállalatok közötti kooperációs kapcsolatokat kezdik felváltani a szektorsemleges, a kis- és középvállalatokra is építő kapcsolatok, továbbá az alvállalkozói rendszerek kiépülése.

IRODALOM

- BELUSZKY P. 1992. Budapest és a modernizáció kihívásai. – *Tér és Társadalom*. 6. 3-4. pp. 15–54.
- CONTI, S. 1993. Effetto Citta II. L'Europa nell transizione post socialista. – *Fondazione G. Agnelli, Torino*.
- LENGYEL L. 1993. Magyar politika az ezredfordulón. — *Népszabadság*, április 10. 28. p.
- RECHNITZER J. 1990. A számítástechnika területi terjedése Magyarországon. – *TS-2/2. kutatási program kiadv. Győr*, 86 p.
- TINER, T. 1992. Regional differences in telefax supplies in Hungary. – *Geographical Review* 40. pp. 13–24.

THE CENTRAL ROLE OF BUDAPEST IN HUNGARY

by *Gy. Barta*

S u m m a r y

Budapest has a unique position among the Hungarian cities. As the capital of Hungary it still preserves its exclusive central function versus the countryside as periphery without any change and its function gains for Budapest numerous advantages now and will result further benefits in the future.

The processes of spatial polarization between Budapest and the provinces has accelerated dramatically from the early 90s. During this process Budapest acquires new roles in the nation-wide division of labour. Paralel to this the international functions of the city, repressed for decades redevelop: its international business connections prosper and become ever more significant and step by step Budapest becomes an international metropolis, the 'Gate of Hungary'.

There is a considerable change in the dominant function of Budapest as a main base for industrial control and management. Though the capital is still the most important industrial centre of the country, its weakening role in manufacturing industry can be traced visually for many years.

Now the most prosperous branches of economy in Budapest are the financing and banking. For them the capital is the exclusive centre in Hungary. While producing companies and enterprises impoverish, banks fare much better and this results in an advantageous position for Budapest.

New elements appear and spread off in cooperations of productions. The direct controlling systems which were earlier the common connections between the headquarters of big state owned enterprises and their branches are being replaced now by the so-called 'sectorneutral' connections among small-scale firms and the development of subcontractor systems.

Translated by T. TINER